

УДК 343.3/.7(477)

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ҐРУНТОВИМ ПОКРИВОМ (ПОВЕРХНЕВИМ ШАРОМ) ЗЕМЕЛЬ

Ребенко С.М., здобувач
кафедри кримінального права та криминології
Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті розглядаються проблеми правозастосовної практики у сфері кримінально-правової охорони земельних відносин, які виникають в роботі правоохоронних органів, пов'язані з кваліфікацією незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, майно, земельна ділянка, ґрунтовий покрив, розмежування злочинів, злочини проти власності.

В статье рассматриваются проблемы правоприменительной практики в сфере уголовно-правовой охраны земельных отношений, которые возникают в работе правоохранительных органов, связанные с квалификацией незаконного завладения почвенным покровом (поверхностным слоем) земли.

Ключевые слова: уголовная ответственность, имущество, земельный участок, грунт, разграничение преступлений, преступления против собственности.

Rebenko S.N. THE PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT IN THE FIELD OF MISAPPROPRIATION OF SOIL COVER (A SURFACE LAYER) OF LAND

The article examines the problem of law enforcement practice in the field of criminal law protection the land relations which arise in the work of law enforcement agencies connected with doing qualification of misappropriation soil cover (a surface layer) of land.

Key words: criminal liability, property, land, soil, differentiation crimes, crimes against property.

Постановка проблеми. Весь розвиток людини пов'язаний із землею: сільське господарство, корисні копалини, промисловість, транспорт тощо. Усі інші об'єкти, більшою чи меншою мірою, пов'язані із землею, а правові стосунки щодо їхнього використання та охорони залежать від стану правового забезпечення охорони земель. Територія України складає лише 0,44% усієї земної суші, але близько третини усього світового чорнозему знаходяться на нашій території. Земельні ресурси, поруч з лісовими та водними, є вичерпними, оскільки мають властивість зменшуватись та зникати в процесі їх використання у виробничих, оздоровчих, рекреаційних та інших цілях. В аграрному секторі земельні ресурси – головний засіб виробництва, найважливіша складова частина ресурсної бази землеробства. А характер і якість земель, родючість сільськогосподарських угідь визначають ефективність аграрного виробництва, можливість розв'язання продовольчої проблеми, продуктивність праці в аграрній сфері.

Прийняття у 2009 році доповнень у Кримінальний кодекс України (далі – КК) щодо встановлення відповідальності за заволо-

діння ґрунтовим покривом викликано бажанням законодавця запобігти руйнівним діям, які останнім часом створюють значну небезпеку навколишньому середовищу. Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель є відносно новою нормою у кримінальному законодавстві України. Однак навіть за цей короткий проміжок часу її існування можна стверджувати, що кримінально-правова норма про незаконне заволодіння ґрунтовим покривом земель фактично не діє. Привертає увагу гостра невідповідність між кількістю реально вчинених злочинів та кількістю осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та засуджених за вказані злочини. На сьогодні в Єдиному державному реєстрі судових рішень відсутні вирок за ст. 239-1 КК України¹. Пояснити це відсутністю зазначених порушень в Україні напевно чи можливо. Причина цього вбачається у недосконалості законодавства та його прогалинах, некоректності норм, їх розгалуженості в КК України, збігу ознак злочину та адміністративного проступку, появи значної кількості кримінально-правових норм, спрямованих на охорону земельного відносин. Зазначене вимагає ретельного дослідження не тільки теоретичних питань вдосконалення кримінально-правової норми, передбаченої ст. 239-1 КК України, а й розробки проблем практичного її застосування, зокрема розмежування із суміжни-

¹ На 12.02.2015 р. в єдиному державному реєстрі судових рішень налічується лише один виправдувальний вирок за вказаною статтею // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/>.

ми злочинними посяганнями у зазначеній сфері.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Проблема кримінально-правової охорони природних об'єктів та довкілля в цілому не залишалася поза увагою науковців. У різні часи розв'язанню цього питання присвячувалися дисертаційні роботи та наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінального права та кримінології, земельного та екологічного права, зокрема В.І. Андрейцева, В.І. Борисова, С.Б. Гавриша, А.П. Гетьмана, П.С. Дагеля, О.Д. Дубовик, О.О. Дудорова, Е.М. Жевлакова, О.С. Колбасова, О.В. Конишевої, Т.В. Корнякової, В.К. Матвійчука, І.І. Митрофанова, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, П.Ф. Повеліциної, Ю.В. Попової, В.М. Присяжного, А.М. Притули, О.П. Сасова, О.В. Скворцової, В.Я. Тація, М.І. Хавронюка, І.О. Харь, С.Т. Фаткуліна, Ю.С. Шемшученка, А.М. Шульги, М.В. Шульги та ін.

Мета дослідження. Розробка пропозицій з питань практичного застосування норми щодо незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель та розмежування із злочинними посяганнями на власність.

Завдання дослідження. Здійснення кримінально-правового аналізу норм, пов'язаних із посяганнями на сферу земельних відносин та практики їх застосування.

Основний текст. Землі (земельній ділянці), як особливому природному утворенню, притаманні різні корисні властивості, що є підставою виникнення різних за характером та змістом суспільних відносин. Властивості такого об'єкту або його опрідметненої форми є підставою створення різних кримінально-правових норм, спрямованих на захист суспільних відносин, що стосуються цих корисних властивостей. Відповідно до Конституції України та Земельного кодексу земля виступає об'єктом відносин власності, у зв'язку з чим виникає проблема розмежування незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель від злочинних посягань на власність (ст. ст. 185–191 КК України). Крім того, Кримінальний кодекс України був доповнений ст. 197-1, що передбачає відповідальність за незаконне зайняття земельної ділянки. У зв'язку з цим при вивченні проблем кваліфікації та розмежування злочинних посягань неможливо обмежитись одним розділом особливої частини КК. Необхідним є комплексний аналіз, який би враховував особливості, різноманітність та складність зазначеного об'єкту та предмету злочинного посягання.

У 2009 році українським законодавцем доповнено кримінальний кодекс нормою

про відповідальність за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України). Враховуючи різні особливості землі, зокрема як основної складової довкілля, об'єкту власності та головного елементу розвитку та існування людства, в кримінальному законодавстві вже існували норми, що захищали землю як самостійний предмет суспільних відносин. Поява зазначеної законодавчої новели вимагає по-новому глянути на проблеми кваліфікації злочинних посягань на земельні відносини та відносини власності.

Загальновизнано, що земля (земельна ділянка), виступаючи різновидом нерухомого майна, не може визнаватись предметом крадіжки, грабежу, розбою. Обмеження предметів викрадення рухомим майном пояснюється традиційним розумінням викрадення як переміщення майна у просторі з постійного або тимчасового його місцезнаходження, в результаті якого винна особа стає фактичним володільцем цього майна, а власник або інший володільць перестають володіти ним [2, с. 155]. Зазначені злочинні діяння (викрадення) вимагають не тільки переходу права власності на майно від власника до злочинця, а, перш за все, фізичного переміщення викраденого майна. На відміну від рухомих речей, особлива цінність нерухомості як життєвого середовища людини зумовила спеціальний правовий режим, що забезпечує публічність і гласність набуття та переходу речових прав на її об'єкти. Нині кожне національне законодавство має свої особливості у зміцненні прав на нерухомість, але скрізь непорушним залишається принцип публічної реєстрації прав на нерухомі речі та угод з ними в певному офіційному реєстрі. Знаходження нерухомих речей в одному і тому ж місці, їх унікальність і незамінність, ускладнена оборотоздатність означає, що ніяке речове право на нерухоме майно не може припинитися або виникнути без здійснення особливого публічного акту, що вимагає обов'язкової письмової форми, нотаріального посвідчення або спеціальної реєстрації і дозволяє легко встановити власника нерухомості і відновити його порушені права. За таких обставин самовільне захоплення нерухомості саме по собі нічого не вирішує. Фізичні властивості земельної ділянки і безпосередньо пов'язаних із землею і не відокремлюваних від неї предметів такі, що особа, яка незаконно захопила вказані об'єкти, за влучним висловом І.А. Клепицького, залишається «прикутою» до місця правопорушення [2, с. 12]. Саме тому нерухомі об'єкти (в тому числі земельні ділянки) не можуть бути викрадені шляхом крадіжки, грабежу або розбою. У цій

якості земля якщо і може бути предметом розкрадання, то тільки у формі шахрайства або у формі вимагання.

Також варто зазначити, що повне розбирання нерухомої речі із заволодінням усіма частинами також не утворює розкрадання нерухомості, так як в даному випадку «викрадається не нерухомість, а матеріали, які нерухомістю не будуть. І навіть якщо зазначені речі будуть в подальшому використані для її відтворення на іншому місці, це буде вже інший об'єкт нерухомості. Подібне можливе, наприклад, з дерев'яним будинком, який «розбирається по колодах», а потім збирається на новому місці. При цьому сам об'єкт нерухомості в своїй колишній якійсній визначеності знищується як такий, а предметом розкрадання служать виключно колоди, що важливо для визначення вартості викраденого [3, с. 7].

Самовільне заволодіння нерухомістю виключно з наміром фактичного користування нею носить характер «тимчасового запозичення» і тому не може розглядатися в якості викрадення. Зазначені особливості неможливості викрадення нерухомого майна враховувались ще в Укладенні про покарання кримінальні та виправні, а в подальшому в радянських кримінальних кодексах [1, с. 159–160]. Зазначені висновки були покладені в основу законодавчих змін стосовно незаконного заволодіння земельними ділянками. Так, стаття 197-1 КК України передбачає відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці.

Земля, як необхідна матеріальна передумова процесу праці (у першу чергу в сільськогосподарському та лісовому виробництві) і як один з найважливіших речових факторів, даних самою природою, володіє такою важливою, утворюючою її споживчу вартість властивістю, як родючість, що означає здатність відтворювати необхідні людині рослинні продукти і створювати умови для розвитку тваринництва. У цій своїй якості земля, як поверхневий шар, на відміну від земельної ділянки, може бути предметом хижацького вилучення у будь-якій формі, при цьому зняття культурного шару землі не є розкраданням земельної ділянки як об'єкта нерухомості. Стаття 239-1 КК передбачає незаконне заволодіння не усією ділянкою землі, а лише ґрунтовим покривом земельної ділянки. Відповідно до Наказу Державного комітету України із земельних ресурсів від 4 січня 2005 року № 1 «Про затвердження Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок»

ґрунтовий покрив земельних ділянок визначається як поверхневий шар ґрунту, що характеризується родючістю. Очевидно, що ґрунтовий покрив є лише складовою частиною земельної ділянки, не має ознак самостійного майна, невіддільно пов'язаний з самою ділянкою, а тому фізичне вилучення поверхневого шару землі не може кваліфікуватися як крадіжка, грабіж або розбій земельної ділянки. У той же час кваліфікація вказаних дій як крадіжка, грабіж або розбій ґрунтового покриву земельної ділянки виключається у зв'язку з прийняттям закону про відповідальність за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України).

При розгляді об'єктивної сторони зазначеного складу злочину нами було встановлено, що заволодіння ґрунтовим покривом може здійснюватися різними способами (таємно, відкрито, шляхом обману або з використанням службового становища). Таким чином, викрадення поверхневого шару земель повинно кваліфікуватися за спеціальною нормою, передбаченою ст. 239-1 КК, і додаткової кваліфікації за ст. ст. 185–191 КК не потребує. У випадку, коли спосіб заволодіння пов'язаний із вчиненням більш небезпечного злочину (насильство, вбивство), вказане потребує кваліфікації за сукупністю злочинів.

Зазначаючи особливості предмету злочину, слід також вказати, що не кожне вилучення поверхневого шару землі дає можливість кваліфікувати вчинене за ст. 239-1 КК України. Природна родючість землі залежить від кількості наявних у ній поживних речовин, структури ґрунту та інших біологічних і кліматичних факторів, які формуються в ході природних процесів. Здатність землі забезпечувати сільськогосподарські культури необхідними поживними речовинами робить її особливим знаряддям виробництва. Враховуючи вищевикладене про те, що ґрунтовий покрив землі повинен характеризуватися родючістю, вилучення інших складових земельної ділянки або зняття поверхневого шару неродючих земель виключає кваліфікацію за ст. 239-1 КК України. Так, 21.10.2011 року заступником начальника СВ Ірпінського МВ ГУ МВС України у Київській області за фактом незаконного заволодіння ґрунтовим покривом земель на території садівничого кооперативу «Берізка» винесено постанову про порушення кримінальної справи за ч. 1 ст. 239-1 КК України. Як зазначено в цій постанові, ОСОБА_1, не отримавши спеціального дозволу на зняття та перенесення ґрунтового покриву, впродовж жовтня місяця 2011 року зняв та вивіз 5 вантажних автомобілів ґрунтового покриття з ділян-

ки садівничого кооперативу «Берізка», чим створив небезпеку для довкілля та завдав збитків державі на суму 37 962 грн. 12 коп. Як зазначено в ухвалі Апеляційного суду м. Києва, постанова про порушення кримінальної справи повинна бути скасована з причини того, що доведеним був факт вилучення з території СК «Берізка» на зберігання до ТОВ «Гарант-Бетон» не ґрунтового покриву, а піску (ґрунтової суміші жовтого кольору), який, згідно з Переліком корисних копалин місцевого значення, затвердженого ПКМ України від 12.12.1994 р. № 827, є корисною копалиною [4]. У вказаних випадках, при наявності достатніх підстав, дії винного слід кваліфікувати за відповідні злочини проти власності або довкілля.

Особливу увагу потребує вирішення питання розмежування аналізованого злочину зі злочином, передбаченим ст. 197-1 КК України. Як нами вже зазначалося, криміналізація самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва на самовільно зайнятій земельній ділянці викликана особливостями предмету злочинного посягання. У таких випадках здійснюється фактичне заволодіння нерухомим об'єктом без юридичного оформлення прав на нього, що виключає можливість кваліфікації таких злочинних діянь за відповідними статтями про викрадення. Таке заволодіння носить тимчасовий характер і здійснюється до моменту його припинення з різних причин (добровільна відмова, затримання злочинця). Основною відмінністю такого складу злочину є відсутність вилучення ґрунтового покриву – земельна ділянка, її складові та все, що на ній знаходиться, не переміщується у просторі. Має місце лише фактичний контроль над земельною ділянкою. Як нами вже зазначалося, родючий шар може бути підданий вилученню в будь-якій формі, однак це не є заволодінням земельною ділянкою як об'єктом нерухомості. Правильно вказує суд на неприпустимість включення в обвинувачення за ст. 239-1 КК України дій, пов'язаних з незаконним захопленням земельної ділянки [5]. Таким чином, незаконне захоплення земельної ділянки є самостійним злочином, а тому фактичне заволодіння земельною ділянкою слід кваліфікувати за ст. 197-1 КК України. В той же час виникає питання, як кваліфікувати дії винної особи у випадку, коли зайняття земельної ділянки в подальшому супроводжується незаконним вилученням поверхневого шару земель. В юридичній літературі існують різні погляди на вирішення вказаної проблеми. У дещо схожій проблемі, пов'язаній з кваліфікацією незаконного заволодіння транспортним засобом та його подальшим знищенням, пропонуються наступні рішення. На думку Ю.

Панової, якщо після незаконного заволодіння транспортний засіб було умисно знищено чи пошкоджено винним, то, незалежно від того, з якою метою скоєно таке незаконне заволодіння, вчинене повинно кваліфікуватися за сукупністю злочинів: розкрадання чи угон транспортного засобу без мети викрадення та умисне знищення чи пошкодження майна (ст. 166 КК Російської Федерації передбачає відповідальність за протиправне заволодіння автомобілем чи іншим транспортним засобом без мети розкрадання). О.І. Бойцов вважає, що транспортний засіб при його викраденні чи тимчасовому заволодінні не може бути предметом умисного знищення чи пошкодження майна. Свою позицію він пояснює тим, що незаконне заволодіння транспортним засобом включає не тільки саме заволодіння, але й наступне використання та розпорядження злочинно здобутим транспортним засобом, як власним. Притягати винного до кримінальної відповідальності ще й за його знищення чи пошкодження не потрібно, тому що це буде суперечити принципу *non bis idem* [6, с. 143]. Практика застосування ст. 286 КК України свідчить про підтримку висновків О.І. Бойцова. Так, Славутський міськрайонний суд Хмельницької області у справі незаконного заволодіння транспортним засобом кваліфікував незаконне вилучення транспортного засобу і його подальше знищення шляхом підпалу лише за ст. 289 КК України [7]. Однак в нашому випадку вбачається правильним кваліфікувати вказані дії за сукупністю злочинів, передбачених ст. 197-1 та ст. 239-1 КК України. Такий висновок ґрунтується на тому, що при самовільному зайнятті земельної ділянки і подальшому вилученні ґрунтового покриву поряд з відносинами власності виникає загроза заподіяння шкоди додатковому об'єкту (довкіллю), який не охоплюється нормою, передбаченою ст. 197-1 КК України. Диспозиція вказаної статті визначає необхідність встановлення шкоди лише власнику або володільцю земельної ділянки, тобто зачіпає тільки відносини власності. Зняття ж ґрунтового покриву зашкоджує більш широкій групі правових відносин, у зв'язку з чим потребує додаткової кваліфікації за ст. 239-1 КК України.

Висновок. Земля (земельна ділянка), виступаючи різновидом нерухомого майна, не може визнаватися предметом крадіжки, грабежу, розбою, а незаконне заволодіння зазначеним видом нерухомості за наявних підстав кваліфікується як вимагання або шахрайство. Тимчасове заволодіння земельною ділянкою кваліфікується як самовільне зайняття земельної ділянки за ст. 197-1 КК України.

Ґрунтовий покрив є складовою частиною земельної ділянки, не має ознак самостійного майна, невіддільно пов'язаний з самою ділянкою, а тому фізичне вилучення поверхневого шару землі кваліфікується як незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК).

Заволодіння ґрунтовим покривом може здійснюватись різними способами (таємно, відкрито, шляхом обману або з використанням службового становища) і додаткової кваліфікації за ст. ст. 185–191 КК України не потребує.

Ґрунтовий покрив землі повинен характеризуватись родючістю, вилучення ж інших складових земельної ділянки або зняття поверхневого шару неродючих земель виключає кваліфікацію за ст. 239-1 КК України.

Із врахуванням особливостей об'єкту злочинних посягань самовільне зайняття земельної ділянки з подальшим заволодінням ґрунтовим покривом вимагає кваліфікації за сукупністю злочинів (ст. ст. 197-1 та 239-1 КК України).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойцов А. И. Преступления против собственности / А. И. Бойцов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 755 с.
2. Клепицкий И. А. Недвижимость как предмет хищения и вымогательства / И. А. Клепицкий // Государство и право. – 2000. – № 12. – С. 11–19.
3. Шуруханов Н. Г. Расследование краж : [практическое пособие] / Н. Г. Шуруханов – М. : Юристъ, 1999. – 112 с.
4. Ухвала Апеляційного суду Київської області № 11-127/12 від 11.05.2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27037006>.
5. Вирок Старовижівського районного суду Волинської області № 168/1009/13-к від 16.01.2014 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/>.
6. Ємельяненко В. В. Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння транспортним засобом : дис. ... канд. Наук : спец. 12.00.08 / В. В. Ємельяненко. – Х., 2009. – 212 с.
7. Вирок Славутського міськрайонного суду Хмельницької області № 1-36/11 від 21.02.2011 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/>.